

Antropológia és kultúra

A két egymáshoz kapcsolódó munka első könyve az antropológiai meghatározottságok pszichológiai és szociológiai összetevőit szemlélteti. A kiindulópont, amit Ricoeur a gyanú hermeneutikájának kulcsfogalmában foglalt össze, a tettek mögötti rejtett szándékok felismerését és áttekintését fogja magába. A szerzőpáros azon az állásponton van, hogy mindenkori cselekedeteinknek szükségszerűen van egy mögöttes értelme, motivációja, és erre kövteztethetünk a megnyilvánulások jeleiből. Az ember készíthetősége így a következő területet érinti: kapcsolatteremtés, környezeti hatások, ismeretek rendszerezése, feladatok, erkölcs, birtoklás, dominancia, szabadság, életmód, életcél.

A különbözőség evidenciaélménye

Elsősorban az egyén és viszonyrendszere érzékelteti, hogy miként változnak kultúránként a habitusok, milyen egyensúlyi feltételek vannak belső készíthetőségeink és külső megfeleléskészíthetőségeink között, mennyiben vagyunk képesek átlátni az emberi kapcsolatrendszereket, s hogy mindez miként nyilvánul meg mindennapi gyakorlatunkban. Mindezek tükrében értelmezhetővé válik és centrális szerepbe kerül az erkölcs dimenzióaltsága. Mivel végső soron ebben a kategóriában összegződhetnek a beszédhelyzeteinkben megnyilatkozó etikai intencióink, az erkölcsi parancsolatok különböző szintjei – tipikus, „kellő”, normatív, szabályos –, s ezek alkalmazása más és más helyzetekben eldöntheti motiváltságnak minőségét, ami egész életünket döntően szabályozza. Ennek függvényében értékelhetjük cselekedeteink kifutását az egészen mindennapos jelenségektől – birtoklás, dominancia – egészen a szabadság és életcél személyes meghatározottságáig.

Nagyon fontos a könyv tematikus szerkesztettsége, mert a konkrét mindennapi motivációkból kiindulva az erkölcsi habitus jelenségeit középponti helyzetbe állítva fogalmazza meg az emberi élet egészének általános és jövőbeli perspektíváit. Az ember életét „valamely általánosabb célhoz próbálja kötni, olyan célhoz, amely túlnyúlik, túlmutat a halállal korlátozott egyéni életen, olyan célhoz, amely más számára is fontos.” – Mert nemcsak a fontos pszichológiai, szociológiai tanulságok épülnek be az áttekintésekbe a pszichoanalízis eredményeitől a fenomenológiai megközelítésekig, de mindez ontológiai elkötelezettséggel is párosul. Pusztán módszertani szempontból lehetséges a személyiség motivációs bázisainak elkülönítése, mivel még a leginkább belsőnek és egyedinek nevezhető készíthetőségeink is minden esetben kapcsolódnak társadalmi relevanciákhoz. S mint azt láttuk az előző életcél-definíció kapcsán is: létezésünk egésze kell hogy jelentkezzen sorsunk alakításában, szándékaink megvalósításában.

Az már megint más kérdés, hogy csak egy egzisztenciálfilozófiai megalapozottságra építhetők a könyvben részletezett antropológiai állandók és változók. Mivel a pszichikus struktúrák felépíthetősége, a szociológiai tényezők bemérése csak egy szilárdan és jól körvonalazott lét- és társadalomelmélethez kapcsolódhat. Mindennek egyfajta változatát már a szerzők előző könyvében láthattuk (*Vonzalmaink és választásaink mélyszerkezete*, Kossuth Könyvkiadó 1989.), ahol a marxi társadalomelmélet és jórészt a lukácsi ontológia jelentette a kiindulópontot. Az ott megfogalmazottakhoz képest jelen munka csak annyiban jelent eltérést, hogy az irodalomjegyzékben már nem szerepelnek az említett szerzők, csak néhány leágazás megjelölése emlékeztet (*Séve, Heller* stb.) a régi koncepció filozófiai eredőjére.

Az azonosság dimenziói

Míg a *Rejtjelek* első kötete a személyiség vágyait és törekvéseit rendszerezte, ill. azokat a jeleket értelmezte, amelyekből megtudhatjuk azt is, ami nem közvetlenül jelentkezik, addig a második könyv az antropológiai sajátosságok kulturális természetét tárja föl.

A vizuális antropológia eredményeinek alkotó alkalmazása kapcsán szembesülhetünk a hatalom képi és térbeli sajátosságaival, a modern kultúra dologi összetevőinek jelentőségével, valamint a szociolingvisztikai megközelítések segítségével a hatalom szimbolikus nyelvi jelentéseinek megfejtésével. Ehhez kapcsolódnak azok a rekonstrukciók, amelyek a lakóhely és társadalmi státusz különbözőségeiből adódó előítéleteinket és mentalitásbeli eltéréseinket regisztrálják. Az összefoglalások a kulturális antropológia által feltárt összefüggéseket úgy olvasztják egybe a hazai történet-szociológiai kutatások kérdésfeltevésével, hogy egyaránt érthetővé válnak a különböző historikus korok problémái és az elmúlt évtizedek hazai története. A szerzők pontosan adják vissza a különböző kultúrafogalmak természetét az elit működésétől a populáris jellemzőkön át egészen a mélyrétegek értékvonzatáig. De ezeknél az értelmezéseknél ugyanúgy, mint az értékrendszerek és lakások összefüggéseit vizsgáló fejezetekben egyfajta megváltoztathatatlan hierarchikus rend megjelenésének lehetünk tanúi, kezdve a leginkább kívánatostól a legszélsőségesebbig. Ennek következménye, hogy sokszor – nem biztos, hogy szándékosan –, de olyan jellemzések tűnnek föl, amelyek végsősoron az elitkultúra exkluzivitását, zártságát helyezik előtérbe, a populáris kultúra bornírtságának adnak hangot, és az underground pozíciót mint végleges és végletes elesettséget értékelik. Az áttekintések sokkal kevésbé alkalmazzák a megértő szociológia, a tudásszociológia vagy a fenomenológia eredményeit, mint az egyes fejezetek végén lévő gyakorlatok, amelyek adott témakörökben magukban hordják egy tényleges megismerési és értelmezési folyamatnak a lehetőségét.

A könyv talán legtöbb kérdést felvető fejezete a világképek változását bemutató elemzés. Ahol 1945-től az ötvenes évek változásain át (1953, 1956) a hatvanas és hetvenes évtized jellegzetességeit követve egészen a közelmúlt világkép összetevőit tekinthetjük át. Az „államszocialista ideológia” transzcendenciájával, kizárólagosságával éppúgy megismerkedhetünk itt, mint ahogy a folyamatos felbomlás, a lassú erózió jelei is felsorakoznak e fejezetben. Ezek az elemzések jelzik leginkább szerzőink azon szándékát, hogy a szimbolikus tartalmak megfejthetősége csak akkor lehetséges, ha megértő odaforodások keretében és hatástörténeti összefüggések figyelembevételével fogunk neki rekonstrukcióinknak. Mi már ugyan jelenünk végkifejlet értékű változásai felől figyelhetjük a múlt relikviáit, élettörténetekben, kulturális toposzokban és világkép-változásokban megtestesülő emlékeit, de ugyanakkor nem feledhetjük azt sem – s ez kitűnően érzékeltetik szerzőink –, hogy szükség van egy-egy dolog, esemény akkori és éppen időszerű jelentésének, elkülönítésére. Csak ennek függvényében érthetjük meg, mit is jelentett az emberek mindennapi életében az ideológiai-politika dominancia, s ez miként változott és változik ma is. Hasonló koncepcionális nívumokat vonultak föl a kultúrák és a különböző interpretációk egybevitését bemutató fejezet. Kezdve a másság és idegenség fogalmának, természetének jellemzésén át a médiák interpretációján át a tankönyvek és a társadalmi jelenségek vizsgálatáig. Mindezek fényében érthetővé válnak a különböző manipulációs technikák, azok a rejtett szándékok, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk különböző helyzetekben, s amelyek megértése elősegítheti, hogy a szándékok és törekvések társadalmi összetevőire, a rejtett dimenziókra rákérdezhessünk.

A megközelítések sajátosságai

Részben már érintettük, hogy milyen tudományos diszciplínák köré szerveződött a két könyv, s hogy miként tárta föl az egyik az antropológiai összetevők jelentőségét, s miként jelentkezett mindez a társadalmi-kulturális mozgásokkal egybevetve a második kötetben. Most azonban érdemes azt is megfigyelnünk a két könyv kapcsán, hogy milyen pedagógiai adaptációs technikák kidolgozását segítik az egyes fejezetek végén lévő gyakorlatok.

Az informatív szövegek elsősorban a modern tudományos eredményeket felhasználva sűrítik az egyes témakörök kérdésfeltevéseit, s így kiindulópontként szolgálnak az egyéni és közös problémafeldolgozások menetének.

A gyakorlatok kiválóan mutatják a szerzők azon érzékenységét, pedagógiai praxisbeli biztonságát, ami lehetővé teszi az önálló megismerési és kérdésfeltevési technikák elsajátítását. A saját életvilág elemeinek felderítése éppúgy szerves részét képezi a gyakorlatnak, mint az időben és térben egyre táguló megismerendő tények és összefüggések rendszere. S hogy mennyire komplex az általuk kimunkált program, azt jelzik az irodalmi szemelvények elemzési szempontjai, és az egyéb művészeti ágakból vett minták. Ahol mintegy sűrítve találkozhatunk különböző szimbólumrendszerekkel, s ezeket egybevetjük saját tapasztalatainkkal.

Külön érdemes szólni a könyvek képanyagáról. Rendkívül igényes és illusztratív a fejezetek végén található színes képválogatás, amely képi narrációk formájában hozza közelbe a kognitív tartalmakban foglaltak vizuális jellegzetességeit. Egy-egy képaláírás azonban elgondolkoztathat. A szándék világos: ideáltipikus formák segítségével láttatni a különböző szituációk vizuális megjelenését. Ám néha a verbális narráció túllép saját szerepén, s értékítéleteket rögzít, megváltoztathatatlan hierarchiákat sugall. A másik kötet 65. oldalán például egy városi lakótelep képaláírásaként a következőt találjuk: „A város, ahol mindenkinek jut egy lakáskatulya.” Ezt az egyetlen mondatot többféleképpen is értelmezhetjük. Az első az értékítéleti szempont. A lakótelepek minősítése skatulyaként egy negatív előjelű megfogalmazás, miszerint az igazán értékes lakóhely nem éppen a lakótelepekhez kötődik, itt zsúfoltan és méltatlan körülmények között élnek az emberek, nincs tere a közösségi életnek, kizárólag a tipikusan elidegenedett életforma meg- és túlélése lehetséges. Ezzel az értékítélettel jórészt egyet is érthetünk. De az ilyen megközelítés egyúttal el is fedí a mélyebb megértés esélyét, hogy ebben a közegben éppúgy sorsok forognak kockán, hogy ha igaz is a skatulyához kötődő ítélet és előítélet, akkor is ez sokakat sérthet önérzetükben: nekik csak ennyire tellett. Ez még akkor is probléma, ha történetesen ez a rész az előítéletek leküzdéséről szól, s értékmentes, közös kategóriák kidolgozásán fáradozik. Egy-egy ilyen kiemelt képi narráció adott esetben sokkal inkább rögzítődik a befogadói tudatban, mint az egyébként logikusan és pontosan felépített értelmezés.

Mindezek ellenére rendkívül igényes és pedagógiaileg kiválóan adaptált munkát vehetnek kezükbe az érdeklődők. Valószínűnek tartom, hogy már a középiskolai oktatás keretében, mondjuk egy embertan kurzus égisze alatt nagy haszonnal forgatható a könyv. S ez méginkább igaz a felsőfokú oktatás tematizációját tekintve. Hiszen ebben a munkában olyan interdiszciplináris és komplex törekvésekkel szembesülhetnek a befogadók, amelyek révén maguk is cselekvő részeseivé válhatnak az antropológia és a kulturális antropológia megismerésének gyakorlásának. S így talán egyenként és közösen is előrébb juthatunk rejtjeleink megfejtésében.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Rejtjelek I. Szorobán Kiadó Budapest 1993. 285; Rejtjelek II. Kossuth Kiadó, Budapest 1995. 245.

BOHÁR ANDRÁS